

Az idegenség aspektusai

VISSZHANG - LXVI. évfolyam, 24. szám, 2022. június 17.

Deák Dániel *Idegennek lenni* írása (ÉS, 2022/20. május 20.) egyfajta továbbgondolása az *Idegen idegensége* (ÉS, 2022/17., április 29.) című írásomnak, amelyre röviden szeretnék reagálni.

Az „idegen”, „más” (és nem utolsósorban az „azonos”) fogalmi tisztázása véleményem szerint egyfajta alapvetés azokhoz az értelmezési szintekhez, amelyeknek nem csupán szociológiai, politológiai vagy teológiai, hanem pszichológiai, sőt akár gazdasági vagy ökológiai stb. vonatkozásai is vannak/lehetnek. Mindezekre egy rövid esszében kitérni lehetetlen, ezért is írtam meg ennél részletesebben egy, a COVID dühöngése idején megjelent könyvemben (Gyenge Zoltán: *Idegen és Más*, L'Harmattan, 2020).

Mindennek előzménye egy 2014-ben a *Korunk* című laptól, még a harmadik évezred népvándorlásának megindulása előtt érkezett felkérés egy tematikus számra az idegen fogalmáról (megjelent: *Korunk*, 2015. 9.). Heller Ágnes, Vajda Mihály, Csepeli György, Ludassy Mária vagy Gyáni Gábor mellett elsődlegesen nem az idegen, hanem a „más” jelentését próbáltam meg tisztázni – az „azonos” értelmezésével párhuzamban. Mindezt később bővebben a fenti könyvemben a német filozófia (elsősorban Hegel és Schelling) gondolatainak mentén fejtettem ki. Ehhez tennék most egy-két kiegészítést, Deák Dániel írására figyelemmel.

Ahonnán kiindulok, az valóban a német idealizmus. Az „azonos” előtérbe kerülésének előzménye Kant – K. L. Reinhold által – hiányosnak vélt gondolatmenetének a „Grundsatz” (alaptétel) bevezetésével történő kiegészítése, amely irányt aztán Fichtétől Schellingig szinte mindenki követ. Gondoljunk csak Fichte azonosságtanárára, az 1794-ben megjelent *Über den Begriff der Wissenschaftslehre* című műre, vagy Schellingnek ugyanebben az évben publikált nagyon fontos munkájára, az *Über die Möglichkeit einer Form der Philosophie überhaupt* (amelyek abból a szempontból is fontosak, mert az „azonos” és „más” mellett itt jelenik meg a feltétlen, az *Unbedingtes* kategóriája). Mit jelent mindez? Az Én vs. nem-Én kettősségén keresztül látszik, hogy a más az, ami az énnel mint azonossal áll szemben, vagy legalábbis általa határozódik meg – és vice versa. Tehát az „azonos” alapvetés, ugyanakkor a „más” fogalma nélkül tartalom nélküli. Vagyis az azonos ab ovo feltételezi a mást. Nos, ezzel látszólag előbbre léptünk, és még aktuális világunkra is értelmezhető alapnak látszik: én mondom meg, hogy hozzám képest ki vagy mi a „más”. Továbbmenve: a más viszonya az elsődleges, mert vagy be akar hatolni a köreimbe, ami ellen védekezni kell, vagy éppen ő határozza meg, hogy meddig tart az én azonosságának a határa. Ezt a mindennapi gondolkodás sem véli másképp. Ennek következményeiről is hosszan lehetne értekezni.

Amiért azonban klaviatúrát ragadtam, nem ez. Hanem a hegeli úr-szolga viszony, amely kiváló példa arra, hogy mennyivel több, mint egy spekulatív elemzés. Mondhatnám, mai használatra is kiváló. Látszólag a két (absztrakt) öntudat konfliktusa a létért és a szabadságért folyik, azonban igazából az *elismerésért* küzdenek. A két, egymással szemben álló alany harcának a lényege, hogy egymás számára kölcsönösen *idegenek*. Hegel a „másik” (*das Andere*) kifejezést használja az „önmaga” (*sich selbst*) fogalmával szemben. Könnyen belátható, hogy mindkettő először „más”, aztán „idegen”, majd „ellenség” a másik szempontjából. A harc pedig – hangsúlyozom: látszólag – a létért folyik. Azonban ez tényleg csak a látszat. Igazából a tét az elismerésen keresztül a *szabadság*, mutatva, hogy az még a létnél is fontosabb. És valóban ez a lényeg. Az egyik (öntudat) és a másik (öntudat) egyaránt szabad akar lenni. Mindkettő azt akarja, hogy a másik elismerje. És viszont. Ezért folyik a harc, akár a másik megölése árán, akár a saját halálom árán, mert „egyedül az élet kockáztatása igazolja a szabadságot, egyedül az igazolja, hogy az öntudat lényege nem a puszta lét”. Máig ható gondolat Hegeltől, amelynek jelentőségét nem lehet eléggé

hangsúlyozni. Sőt, akár a mostani, szomszédunkban folyó őrületre is alkalmazható. (Eredeti írásomat még a háború kitörése előtt adtam le.)

Miért hoztam mindezt elő? Deák Dánielnek igaza van a további elemzéseket illetően. Ugyanakkor az úr-szolga fejezet jól mutatja, hogy a spekulatív gondolatvezetésnek sokszor gyakorlati alkalmazása van, azaz egy sor más értelmezés is levezethető belőle. És kevésbé spekulatív módon. Ugyanis itt az azonos és más viszonyában a polaritás megváltozik. Az úr elszigeteli magát az átalakított természettől, míg a szolgálja a tevékenység révén formálja azt (neki kell kiszolgálnia), alakítja, átalakítja, és nem csupán a világot, hanem önmagát; azaz a zárt személyiséggé az úr válik, aki pedig a változás motorja lesz, az a szolgálja. Ebben implicit módon benne van, hogy egyetlen viszony vagy reláció sem örök érvényű. Hegel erről persze így nem beszél, de gondoljuk nyugodtan tovább, ahogy azt például a kiváló A. Kojève tette, aki a történelem kezdetének egyik legfontosabb leírásaként tartja számon a *Fenomenológia* ezen részét.

Sőt nézhetjük ezt politikai aspektusból, akkor egy további lehetséges értelmezést kapunk: az úr-szolga viszonyban a feszültség a mélyben egyre csak növekszik, olyan, mint a szunnyadó vulkán: minél többet vár a kitörésre, az annál hatalmasabb lesz. Az egyenlőtlen elismerés magával hozza a megalázottságot, jogfosztottságot, aztán csak egy szikra kell, hogy a robbanás bekövetkezzék. A két oldal helyet cserél, aztán vissza, és újra, és megint. Egy Bastille, aztán egy császár, majd egy sor barikád, aztán megint egy császár. És aztán tovább folytatódik az alá- és fölérendeltség változása. Ezért lehet abban biztos minden rendszer, hogy semmi sem tart örökké. Még akkor sem, ha a történelemben a dráma sokszor komédiaként tér vissza. Miért nem olvasnak a mini- és kevésbé minidiktátorok Hegelt vagy Platónt? Vagy miért nem figyelnek oda, ha olvassák? Az egész olyan, mint egy nyugvó vulkán, amelynek kitörését a fedőburok nyomása gátolja, de közben a nyomás, a lefojtott feszültség egyre erősebb. Akkor is, ha ebből a felszínen szinte semmi nem látszik. A vulkanológusok szerint minél tovább tart a nyomás, annál nagyobb lesz a robbanás. Ahogy a társadalomban is: minél tovább tart a szabadság megvonása, és marad (látszólag) nyugodt a helyzet, annál nagyobb lehet majdan a robbanás, annál kínosabb és fájdalmasabb a bukás.

És ez csak egy a további értelmezési lehetőségek közül. Számos más irányról lehet még szó.

Meggyőződésem azonban (lehet, hogy tévedek), hogy ennek *alapjait* filozófiai aspektusból lehet/kell tisztázni. Minden más ezt követi, még mondjuk a fenomenológiai elemzés is (például Waldenfels: *Topographie des Fremden*). Deák Dániel fontos reakciója talán értelmezések sorát nyitja meg. És esetleg elindulhat egy kulturált párbeszéd korunk egyik legfontosabb, ha nem a legégetőbb kérdéséről.